

הגנת החירות

והגדת לבנגד ביום ההוא לאמר: "בעבור זה עשה ה' לי
בצאתי ממצרים" (שמות יג, ח).

יותר ממאתיים שנה הם חיכו לרגע הזה, והנה הוא בא. בני ישראל, עבדים במצרים, עמדו לצאת לחופשי. עשר מכות ניחתו קודם לכן על ארץ מצרים. העם היה הראשון להבין; פרעה היה האחרון. אלוהים עמד לצד החירות וכבוד האדם. אי אפשר, גם לא בכוחם של צבא ומשטרה חזקים, לבנות אומה על בסיס שעבוד. ההיסטוריה תקום על העריץ שיעשה זאת, כפי שקמה על כל העריצויות שידעה האנושות.

עכשיו הגיע תורו של פרעה. בני ישראל עומדים על סיפו של הדרור. משה, מנהיגם, אסף את כולם והתכונן לפנות אליהם בדברים. מה יאמר להם בצומת גורלי זה, צומת הולדתו של עם? יש דברים רבים שהוא יכול לומר. הוא יכול לדבר איתם על חופש, על ביתוק שלשלאות, על קץ השעבוד. הוא יכול לדבר איתם על יעד המסע שהם יוצאים אליו, "ארץ זבת חלב ודבש" (שמות ג, יז). הוא יכול גם לבחור בנושא קודר יותר: סכנות המסע, מה שנלסון מנדלה כינה "המסע הארוך אל החופש". כל אחד מנושאים אלה יכול היה לשמש בסיס לנאום מרשים של מנהיג דגול, ההולם את חשיבותו ההיסטורית של היום הזה בחיי האומה.

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

משה לא בחר אף לא באחד מהם. הוא דיבר על דברים אחרים. על ילדים, ועל העתיד הרחוק, ועל החובה להנחיל את הזיכרון לדורות שטרם באו לעולם. שלוש פעמים בפרשת בוא הוא חוזר לנושא הזה:

והיה כי תבאו אל הארץ אשר יתן ה' לכם כאשר דבר, ושמתם את העבדה הזאת. והיה כי יאמרו אליכם בנביכם, "מה העבדה הזאת לכם?" ואמרתם, "זבח פסח הוא לה', אשר פסח על פתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל" (שמות יב, כה-כז).

והגדת לבנגד ביום ההוא לאמר: "בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים" (שמות יג, ח).

והיה כי ישאלך בנגד מחר לאמר, "מה זאת?" ואמרת אליו, "בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים, מבית עבדים" (שמות יג, יד).

בעומדם לצאת לחופשי מתבשרים אפוא בני ישראל שעליהם להיעשות אומה של מחנכים. בבחירה זו של משה מתבהר לנו מדוע הוא אינו מנהיג דגול "סתם", אלא גם מנהיג מיוחד במינו. התורה מלמדת אותנו כאן שחירות משיגים לא בשדה הקרב, לא בזירה הפוליטית ולא באולמות בתי המשפט המקומיים או הבינלאומיים - אלא במחשבותיהם וברצונותיהם של אנשים. כדי להגן על מדינה דרוש צבא; אולם כדי להגן על חברה חופשית דרושים בתי ספר. דרושות משפחות ומערכת חינוך המנחילות ערכים מדור לדור, כך שערכים אלה לעולם אינם אובדים, אינם מיטשטשים ואינם ננטשים בייאוש. על כן נעשו היהודים לאומה שתשוקתה אל החינוך, אומה שמבצריה היו בתי הספר וגיבוריה - המורים.

כך התגלגלו הדברים שכאשר חרב הבית השני בנו היהודים את המערכת הראשונה בעולם של חינוך חובה לכול הממומנת בכספי ציבור:

זכור אותו האיש לטוב, ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל. שבתחילה מי שיש לו אב מלמדו תורה, מי שאין לו אב לא היה למד תורה... התקינו שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים... ועדיין מי שיש לו אב היה מעלו ומלמדו, מי שאין לו אב לא היה עולה ולמד. התקינו שיהו מושיבין בכל פלך ופלך, ומכניסין אותן כבן ט"ז כבן י"ז, ומי שהיה רבו כועס עליו מבעיט בו ויצא. עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע.¹

באנגליה, לעומת זאת, חינוך חובה לכול לא התקיים עד שנת 1870. יחסם הרציני של חכמי ישראל לחינוך ניכר בשתי המובאות שלפנינו:

מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר. וכל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן – מחרימין את אנשי העיר עד שמושיבין מלמדי תינוקות. ואם לא הושיבו, מחרימין את העיר. שאין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן.²

רבי יהודה הנשיא שלח את רבי חייא ורבי אסי ורבי אמי שיעברו בערי ארץ ישראל ויתקנו ספרים ומלמדים.

הגיעו למקום אחד ולא מצאו לא ספר ולא מורה. אמרו לתושבים, "הביאו לנו את שומרי העיר". הביאו להם את הממונים על השמירה. אמרו להם, "אלה הם שומרי העיר? אלה הם מחריבי העיר?" אמרו להם, "ומיהם שומרי העיר?" אמרו להם "הספרים והמורים".³

שום דת אחרת לא ייחסה ערך גבוה יותר ללימוד. שום דת אחרת לא נתנה לחינוך מעמד גבוה יותר בסדר העדיפויות הקהילתי. משחר ימיו ידע עם ישראל שחירות אינה נוצרת בחקיקה בלבד, ושמבנים פוליטיים לבדם אין בהם כדי לקיימה לאורך ימים. כלשונו של השופט האמריקני הנודע לְרֵנֵד הָאנֵד: "החירות שוכנת בליבם של אנשים ונשים; כשהיא מתה שם, לא יושיעה לא חוקה, לא חוק ולא בית משפט".⁴

אמיתה זו מתומצתת בדרשת חז"ל ידועה על פסוק המתאר את לוחות הברית, "וְהָלַחַת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הָמָּה; וְהַמְכָּתֵב מִכְּתָב אֱלֹהִים הוּא, חֲרוּת עַל הַלָּחַת" (שמות לב, טז). על כך דרש רבי יהושע בן לוי במשנה "אל תקרא חרות אלא חרות, שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה".⁵ אם החוק חרות בלבבות, אין צורך לאכוף אותו בעזרת משטרה. חופש אמיתי, חירות, הוא היכולת לשלוט בעצמך בלי שתצטרך להישלט בידי אחרים. בלי קבלה מרצון של קוד מוסרי ושל מגבלות אתיות, החירות נעשית להפקרות והחברה עצמה נהיית לזירת קרב בין דחפים ותאוות סותרים.

רעיון זה, שהשלכותיו הרות גורל, נוסח לראשונה בידי משה בפרשתנו, בדבריו אל קהל בני ישראל. הוא הבהיר להם שחירות היא הרבה יותר מרגע אחד של ניצחון פוליטי. היא מאמץ תמידי הנמשך יובלות ועידנים ללמד את הבאים אחרינו על מאבקם של

אבותינו ועל סיבותיו. רק כך לא יבוא החופש של אדם אחד על חשבון החופש של זולתו ולא יוקרב למענו. משום כך אנו אוכלים עד היום בחג הפסח את המצה, לחם העוני, וטועמים את טעם העבדות במרור: לזכור כמה רע הוא השעבוד ולא לנסות לעולם לשעבד אחרים.

התופעה ההיסטורית הקדומה ביותר והטרגית ביותר היא שקיעתן והיעלמותן של אימפריות ענק אשר רדו בעולם הנושב כולו. החופש נעשה לאינדיבידואליזם גמור, "אִישׁ הַיָּשָׁר בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה" (שופטים כא, כה), האינדיבידואליזם נעשה תוהו ובוהו, התוהו ובוהו מוליד חיפוש אחר סדר, וחיפוש זה סופו תקומתה של עריצות חדשה הכופה את רצונה בכוח הזרוע. הודות לתורה, היהודים לא שכחו אף פעם שהחירות היא מיזם חינוכי שאין לו סוף, שבו הורים, מורים, בתים ובתי ספר שותפים כולם בדרך שיח בין־דורי.

תלמוד תורה הוא יסודה של היהדות, שומר החומות של מורשתנו ותקוותנו. זו הסיבה לכך שהמסורת היהודית, ברצותה לעטר את משה רבנו בכבוד הנעלה ביותר שישנו, לא קראה לו "גיבורנו", "נביאנו" או "מלכנו". היא קראה לו פשוט "משה רבנו", משה מורנו. כי החינוך הוא הזירה שבה מוכרע, לטוב ולרע, הקרב למען חברה טובה.

סביב שולחן שבת

- למה אנו מתכוונים כשאנו אומרים שאת החירות צריך ללמד, ולא רק להשיג?
- איך עלולה שכחת העבר להוביל לאובדן החירות?
- מה ההבדל בין חירות לבין "לעשות מה שאתה רוצה"?

1 בבא בתרא כא ע"א.

2 רמב"ם, משנה תורה, הלכות תלמוד תורה ב, א.

3 תלמוד ירושלמי, חגיגה א, הלכה ו (דף ו ע"א). במקור בארמית.

4 נאום בסנטרל פארק, ניו־יורק, 21 במאי 1944.

5 משנה, אבות ו, ב.